

Humanitárius együttműködés és nemzeti kisebbség

BESZÉLGETÉS ERDŐS ANDRÉVAL

Erdős André nagykövet az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten részt vevő magyar küldöttség vezetője. Bécsben kerestük fel, ahol az úgynevezett harmadik kosár kérdéseiről kérdeztük.

— *Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten (EBEÉ) a humanitárius kérdések terén igen komoly nehézségek merültek fel. Részleteznéd ezt?*

— A jelenlegi szakaszban valóban lelassult a munka e területen. Egyszerűen arról van szó, hogy a humanitárius terület hagyományosan az EBEÉ-folyamat legbonyolultabb és talán ideológiai szempontból a legterheltebb területe volt, és mindig itt alakult ki legnehezebben az egyetértés. Most sincs másképp. A humanitárius kérdéseknek itt olyan nagy területeiről van szó, mint az emberek közötti kapcsolatok, az információ, a kultúra és az oktatás. Már a felsorolásból is látszik, hogy milyen nagy területek ezek. Tudomásul kell venni, hogy 35-en vagyunk, 35 állam gyakorlata, stílusa, megközelítése, politikai gondolkodásmódja — túl a társadalmi rendszerekben meglévő különbségeken is — nagyon nagy eltéréseket mutat. Hiszen egy-egy azonos társadalmi rendszeren belül is sokfajta megközelítés és eljárási mód jelentkezik, nem is szólva a különböző társadalmi rendszerekhez tartozó országok összehasonlításában nyilvánvalóan jelentkező eltérésekről. Mindez nem teszi egyszerűvé az előrehaladást. De mint mindig, itt is kialakult egy konszenzus, egy kompromisszum, és én meg vagyok győződve, hogy ez lesz a sorsa a humanitárius együttműködés kérdéseinek a bécsi találkozón is.

— *Kirajzolódnak-e fő erővonalak a humanitárius kérdések területén általában? A jelenlévő három nagy országcsoporthoz, a tőkés, a szocialista, valamint a semleges és az el nem kötelezett országok elképzelései milyen kérdésekben egyeznek meg és milyen kérdésekben különböznek egymástól?*

— Általános az egyetértés mind a három országcsoporthoz, hogy a humanitárius együttműködést fejleszteni kell. Tovább kell lépni, nem lehet ismételtetni, amit már egyszer elmondtunk, hanem újabb és újabb magaslatokat kell meghódítanunk, mindezt természetesen a helsinki záróokmány adta kereteken belül. Magyarország úgy véli, hogy ezek a keretek igen bőséges területet adnak arra, hogy továbblépünk, elmélyítsük ezt az együttműködést. Mostanáig a bécsi találkozón, a szerkesztési szakaszban (mert abban vagyunk) az emberek közötti kapcsolatok témakörét vitattuk részletesen. Ez azt jelenti, hogy az emberek közötti kapcsolatok területén próbálunk szövegezni olyan közösen elfogadható formulákat, melyek kielégítenének mindenkit. Ez persze nem egyszerű dolog. Hátravan még az információ, a kultúra és az oktatás, tehát a három másik nagy terület. El lehet mondani, hogy az emberek közötti

kapcsolatok területe a legobonyolultabb. Hol van itt az egybeesés? Ott van, hogy egyrészt az emberek közötti kapcsolatok területe az, amely az állampolgárok mindennapi életét a leérzékenyebben érinti, a legkitapinthatóbban jelentkezhet itt előrelépés az egyes állampolgárok mindennapi életében. Ezt valamennyi országsoport szeretné elősegíteni. Megkönnyíteni az emberek közötti kapcsolatokat, az utazásokat, a rokonlátogatásokat, a különböző állampolgárok közötti házasságokat, a turizmust, a sportkapcsolatokat, az ifjúsági kapcsolatokat. Ezen belül persze, ha már részletekbe megyünk, akkor világos, hogy beleütközünk bizonyos nehézségekbe. Ezek a nehézségek abból adódnak, hogy egy-egy országnak milyen hagyományai vannak, milyen politikai stílusa van, mit tarthat megengedhetőnek és mit nem. Elég széles skála van előttünk, és ahogy mondtam, ez nem feltétlenül esik egybe a társadalmi rendszerek különbözőségeiből adódó megosztottságokkal. Például az emberek közötti kapcsolatok egy fontos területe az utazás. Az utazás témájában meg kell különböztetni az országból való kiutazást és egy országba való beutazás témáját. Ez a kérdés különös hangsúllyal jelentkezett az eszmecserék során. A szocialista országok az állampolgárok turizmusával, utazásának elősegítése érdekében szeretnék enyhíteni, csökkenteni azokat a nehézségeket, azokat az adminisztratív akadályokat, amelyek állampolgáraik más országba való utazása előtt állnak. Ugyanakkor a nyugati országok részéről — és itt elmondhatnám, hogy ez vonatkozik mind a NATO, mind pedig a semleges és el nem kötelezett országok legtöbbszörére — nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy az állampolgárok kiutazhassanak saját országukból. Ami minket illet, Magyarországot, azt hiszem, az olvasók is értik, hogy előnyös helyzetben vagyunk, mert egyrészt nálunk semmiféle problémát sem jelent az országból való kiutazás, másrészt pedig igen nagy turizmust bonyolítunk le. Tényleg, milliós nagyságrendű mozgásról van szó. Nálunk a probléma valóban az, hogy a magyar állampolgárok sokszor igen hosszú időt kell, hogy várakozzanak vízumokért, különböző megszorítások sújtják őket a külföldi határokon való átlépéskor stb. Tehát mi mind a két irányban igyekszünk megkönnyíteni az állampolgárok mozgását, mind az országból való kiutazás, mind a más országokba való beutazás szempontjából. Én azt hiszem, hogy a végső formula, amit el fogunk fogadni a bécsi találkozón, az olyan lesz, hogy egyrészt a részt vevő államok kötelezik magukat, hogy az országból való kiutazás szempontjából minél kedvezőbb feltételeket teremtsenek. Ha elutasítják valakinek az országból való kiutazási kérelmét, akkor azt indokolják megfelelő módon, utaljanak arra, hogy esetleg milyen módon lehet jogorvoslatot szerezni, ha az illető állampolgár úgy véli, hogy méltánytalanul utasították el a kérelmét. Másrészt pedig, ami a más országokba való beutazás kérdését illeti, a részt vevő államok szintén kötelezik magukat, hogy a várakozási időt, az adminisztratív formákat, kérdőíveket, okmánybélyeget stb. a lehető legegyszerűbb, a lehető legalacsonyabb szintre csökkentsék. Ezzel kapcsolatban hadd mondjam el, hogy nekünk magyaroknak volt egy saját javaslatunk a bécsi találkozón az egyéni és szakmai célokból történő utazások témájában, amelyben azt javasoltuk, hogy csökkentsék le a minimumra a részt vevő országok a várakozási időt a vízumokra, s megírtuk a javaslatban, hogy 1—7 napig terjedő időszakra gondolunk. Mi tudjuk, hogy ezt az államok egy része nem tudja elfogadni, mert olyan gyakorlatuk van, amely konzervatívabb a magyarnál. De mégis szerettük volna megmutatni azt, hogy jó lenne, ha ilyen irányban dolgoznánk. A nyugati államok a vízumpolitika terén bizonyos szigorításokkal élnek és éltek, és nem képesek arra,

hogy a határaikat olyan módon nyissák meg a turisták előtt, ahogy például azt mi tesszük. Ilyen vonatkozásban Magyarország egy kicsit más képet mutat, mint a többiek Nyugat-Európában, mert míg nálunk egy úgynevezett liberalizálás folyik, akár a beutazások, akár a kiutazások terén, addig Nyugaton ez messze nem így van, sőt szigorítások is vannak. Egy-két nyugati országban az elmúlt hónapokban újabb és újabb nehézségeket okoznak a külföldi turisták számára.

— *Ugyanakkor viszont nem egyszerű a beutazás például a Szovjetunióba sem.*

— Nézze, ez egy másik terület. Itt a szovjet gyakorlattól függ, hogy hogyan kezelik a külföldi turizmust. Tudni kell azt, hogy a Szovjetunióban még nincs az ország arányaival összhangban lévő méretű turizmus. Nyilván, a jelenlegi folyamatokkal párhuzamosan ennek is nagyobb jelentőséget fognak majd ott tulajdonítani. Ez azt fogja hozni magával, hogy a turizmust más szemüvegen keresztül fogják vizsgálni. Jelenleg valóban az a helyzet, hogy kis számú a szovjetunióbeli turizmus, nem olyan központi téma, mint Magyarországon. Ennek tudhatóak be aztán ezek a különbségek a turizmus kezelésében.

— *Az utazásokon túl milyen kérdések vannak még, amelyek megosztják a résztvevőket a humanitárius kérdéseknél?*

— Az emberek közötti kapcsolatok területén sok apró részletkérdést kell rendeznünk. Ezek közé tartozik a határidők kérdése, vagyis az, hogy bizonyos kérelmeket mennyi idő alatt intéznek el a résztvevő államok hatóságai. Vagy az, hogy az esetleges elutasítást milyen tartalmi indoklással és milyen formában hozzák az érintettek tudomására. Megemlíthetem még a helyi lakosok és a turisták közötti közvetlen személyes kapcsolatok, a nemzeti és vallási kisebbségek tagjai helyzetének kérdéseit is. Utalok arra is, hogy a humanitárius kérdések köre nagyobb az emberek közötti kapcsolatok kérdéseinél, hiszen ide tartozik az információ, a kultúra és az oktatás témaköreinek számos vonatkozása. Ez utóbbiak a bécsi találkozó szerkesztési munkálatai során eddig még nem kerültek terítékre.

— *Ezek a kérdéskörök az emberi jogok problematikájának szerves részét képezik.*

— Az emberi jogoknak két nagy kategóriája van, amely a nemzetközi egyezségi okmányokban is ekként szerepel. Az egyik a *polgári és politikai*, a másik pedig a *gazdasági, a szociális és a kulturális* jogok. Az egyik központi téma a bécsi találkozón e két kategória egymáshoz való viszonya. Egyesek azt hangsúlyozzák, hogy e két kategória egy szinten van, nincs a két kategória jogai között jellegbeni különbség. Egy másik vélemény szerint a politikai és a polgári jogokat könnyebb megvalósítani, míg a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok egy folyamatot képeznek, és az állam állandó erőfeszítései vezethetnek csak oda, hogy ezek a maguk teljességében érvényesülhessenek. A nemzetközi jogi okmányokban és a helsinki záróokmányban a két kategória együtt kerül említésre, tehát egységes egészet képez. Azon belül, a mi véleményünk szerint, természetesen látnunk kell a két kategória közötti természetbeni különbségeket. A polgári és a politikai jogok valóban más módon kerülhetnek megvalósításra, mint a gazdasági, a szociális és a kulturális jogok. Ez utóbbiak megvalósítása igen nagy erőfeszítéseket kíván. Ez persze nem jelenti azt, hogy valaki erre hivatkozva kitérjen az elől, hogy a hajléktalanság, a munkanélküliség, az orvosi ellátás területén ne tegye meg mindazt, amit meg lehet

teni. Nyugati részről gyakran hivatkoznak arra, hogy az ő társadalmi berendezkedésük másfajta, az állam hatásköre más jellegű, és ezért nem tudnak olyan kötelezettségeket vállalni, mint a szocialista országok. Tudomásul véve bizonyos realitásokat, én mégiscsak azt tudom hangsúlyozni, hogy ez nem jelentheti azt, hogy az államok Nyugaton ne munkálkodjanak — és ha akarják, igen sokat tehetnek: politikai és erkölcsi nyomást fejthetnek ki és sok intézkedést is hozhatnak —, annak érdekében, hogy ezeket a jogokat minél hamarabb megvalósíthassák.

— *Úgy értesültünk, hogy a nyugati országok részéről a szocialista országokat az emberi jogok megsértésével vádolják. Ezek a vélemények milyen kérdéseket érintenek konkrétan?*

— Az egyik ilyen téma az emberek közötti kapcsolatok területén például az ország elhagyásának a joga. Egyes országokban — Keleten és Nyugaton is — nem mindig egyszerű az országból való távozás. Ez bírálat tárgyát képezi a bécsi találkozón. Aztán itt van az országokon belül való mozgás kérdése. Itt kölcsönösen szemrehányásokat lehetne tenni, mert ami például Nyugatot illeti, tudunk olyan nyugati országról, ahol az országon belül a mozgás korlátozva van külföldiek számára. Tudunk továbbá a mi fertályunkon is olyan földrajzi régiókat, ahol szintén nem mindig egyszerű az ilyen mozgás. Ez egy bonyolult dolog, és egyik napról a másikra nem lehet megváltoztatni helyzeteket. Ez egyébként az egész bécsi találkozóra és az egész EBEE-folyamatra megszívlelendő dolog, és bölcsen járunk el, ha ezt figyelembe vesszük. Egyéb ilyen probléma az információ terén pl. a rádiózavarások kérdése. Szóvá teszük, hogy egyes országok zavarnak bizonyos külföldi rádióadásokat. Itt elsősorban a Szabad Európa Rádióról, meg a Szabadság Rádióról van szó.

— *Esetleg új helyzet állhat elő a szatellit televízióadásokkal kapcsolatosan is?*

— Én most rádióműsorokról beszéltem, ami a televíziót illeti, ott még nem ilyen a helyzet, hiszen viszonylag gyerekcipőben jár a nemzetközi műholdas televíziózás. De hogy kapcsolódjam ahhoz, amit mond, ha nem történik valami rendezés nemzetközi jogilag vagy politikailag, akkor könnyen elképzelhető, hogy a televíziózás területén is hasonló helyzet áll elő, mint most a rádiózás területén. Én remélem, hogy ezt el tudjuk kerülni. Magyarország azt vallja, hogy az információ, a tájékoztatás terén is fel kell venni a versenyt, és olyan minőségi programokat kell csinálni, amelyek a hallgatókat lekötik, és megfelelő, gyors és hiteles információt biztosítanak.

— *Továbbmenve a kérdésekben, azt szeretném megkérdezni, hogy a bécsi találkozóan a nemzeti kisebbségek jogainak terén milyen eredmények születtek. Egyáltalán, ez a kérdés hogyan merül fel a találkozón?*

— A nemzeti kisebbségek témája hagyományos kérdése az EBEE-találkozóknak, és a dokumentumokban mindig is szerepelt. A helsinki záróokmány is helyet szentelt ennek, ugyanígy a madridi találkozó dokumentuma is, és már most biztos állíthatjuk, hogy a bécsi találkozó sem fejeződhet be anélkül, hogy egy-két bekezdést ne szenteljünk ennek a témának. Ezt a témát tehát megkerülni nem lehet, még akkor sem, ha egyesek ezt szeretnék. Azt azért pontosítani kell, hogy az EBEE-folyamatban nem a nemzeti kisebbségek jogairól, hanem a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogairól van szó. Ez talán első látásra nem világos, de a lényege ennek az, hogy az országok egy része eddig még nem kész arra, hogy a nemzeti kisebbségeket, mint etnikai csoportot, mint az állampolgárok egy kollektíváját, egy közösségét kezelje.

Ezért a megfogalmazásainkban, az EBEÉ-dokumentumokban a kisebbségekhez tartozó *személyekről* van szó, tehát az úgynevezett *egyéni jogok* oldaláról közelítjük meg a nemzeti kisebbségek tematikáját, nem pedig a közösségi jogok oldaláról. Hadd tegyem hozzá, hogy Magyarország és sok más ország is már 1975-ben, a helsinki záróokmány kidolgozásakor sikraszállt amellett, hogy a nemzeti kisebbségeket mint csoportot, mint közösséget fogjuk fel, és ennek megfelelően sikraszálltunk a nemzeti kisebbségek jogai mellett. De a realitásokból kellett kiindulni akkor is, és most is ebből kell kiindulni. Csak ezen az alapon tudunk politizálni, fellépni. A bécsi találkozón Magyarország és velünk együtt igen sok más ország rokonszenvvel tekintene egy olyan előrelépésre, amely a nemzeti kisebbségek *jogairól* szólna. De figyelembe véve, hogy vannak másféle tendenciák is a találkozón, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek téziséből kell kiindulni. Ugyanakkor vannak szerény lépések abba az irányba, hogy itt nemcsak személyekről van szó, hanem egy-egy országon belül az egyének, az állampolgárok egy olyan köréről, amelyeket sok minden közös összefog: a nyelv, a kultúra, a vallás, a hagyományok. Tehát itt nemcsak egy-egy különálló személyről van szó, hanem sok-sok személyről, akiket valamilyen közös dolog egyesít, és ez az etnikai hovatartozás, egy nemzeti kisebbséghez való tartozás tudata. Ilyen értelemben történnek lépések, habár tudom, hogy a bécsi találkozón azt, amit mi szeretnénk, egyelőre nehéz megvalósítani. Egy pozitív szövegezésre azonban a jelenlegi realitások talaján van kilátás.

— *Mi Magyarország álláspontja ebben a kérdésben?*

— Mint utaltam rá, az, amit mi szeretnénk, az egy dolog, az, amit mi a realitások talaján elérhetőnek vélünk, az egy másik dolog. Mi arra szeretnénk törekedni, hogy a részt vevő államok megvalósítsák azt, amit már Madrid örökül hagyott ránk. A madridi záródokumentum azt mondta, meg kell tenni mindent, hogy *állandó* haladás legyen a nemzeti kisebbségekhez tartozó emberek jogainak terén. Ez az állandó haladás azt jelenti, hogy fejlesszük, tökéletesítsük ezeknek az embereknek a helyzetét, akik objektíve hátrányos helyzetben vannak a többségi nemzethez képest. Azt kellene szövegszerűen rögzíteni hogy *diszkriminációmentesség* legyen, hogy az ilyen személyek teljes egyenlőséget élvezhessenek az ország többi lakosával, hogy tiszteletben tartásuk kulturális, nemzeti identitásukat, hogy a részt vevő államok kötelezzék magukat arra: biztosítják e nemzeti identitás fejlesztését a nyelv, a kultúra, a vallás, a történelmi emlékek terén.

Emellett még el kell mondani, hogy a nemzeti kisebbségek témája nemcsak az államok közötti kapcsolatokat vezérlő elvek, az ún. „egy kosár” terén, nevezetesen a hetedik elv, vagyis az emberi jogok elvén belül jelentkezik (hiszen a nemzeti kisebbségekhez tartozó egyének jogai az emberi jogok szerves részét képezik), hanem a humanitárius területen is. Ez azt jelenti, hogy, véleményünk szerint, a bécsi találkozó záródokumentumában tükrözni kell, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek specifikus helyzete van mind az emberek közötti kapcsolatok, mind az információ, mind a kultúra, mind az oktatás területén. Hiányosság az, hogy a helsinki záróokmány a humanitárius együttműködés területén csupán két helyen — a kultúra és az oktatás terén — rögzíti a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait. Ott az áll, hogy a részt vevő államok figyelembe veszik, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek a kultúra és az oktatás területén specifikus hozzájárulást tudnak tenni az összeurópai együttműködés kibontakoztatásá-

hoz. Így a helsinki záróokmány elismerte azt, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek sajátos szerepet tudnak játszani a kultúra és az oktatás területén. De a záróokmány e vonatkozásban egy szót sem szolt az információról és az emberek közötti kapcsolatokról. Ezt szeretnénk most pótolni Bécsben, és nem vagyunk egyedül ezzel a törekvésünkkel. Elképzelésünk az, hogy humanitárius együttműködés mind a négy területén rögzítésre kerüljön, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek sajátos helyzetük, szerepük van. Vagyis az, hogy mind az emberek közötti kapcsolatok terén, mind az információ terén, ha valaki egy nemzeti kisebbségi személy, akkor az egy objektíve más helyzetből indul ki, más szemszögből vizsgálja akár az információt (nevezetesen: anyanyelvi információ, anyanyelvi újság, az ezekhez való hozzájutás, rádió- és televízióadás stb.), akár pedig az emberek közötti kapcsolatok területét: más szemüvegen keresztül nézi e világot, hiszen az emberek közötti kapcsolatokhoz tartozik például a határokon át való mozgás, vagy kommunikáció, tehát hogy egy kisebbséghez tartozó személy *szabadon*, akadálymentesen létesíthessen kapcsolatot a határ túloldalán élő, ugyanazon a nyelven beszélő emberekkel, vagy hogy a rokonlátogatásokat megkönnyíthessük az egyazon nemzeti kisebbséghez tartozó emberek között, vagy hogy ne gördítsenek akadályokat pl. a vegyesházasságok elé. Tehát világos, hogy a nemzeti kisebbségi személyeknek a kultúra és az oktatás mellett itt is specifikus helyzete van, és ezt tükröztetni kell a bécsi találkozón.

— *A nemzeti kisebbségek jogainak a kérdésében vannak-e véleménykülönbségek a szocialista országok között?*

— Ilyen véleménykülönbségek az üléseinken áttételesen mutatkoznak meg. Ha valaki nagyon odafigyelt, akkor észlelhette, hogy a megközelítésben vannak bizonyos különbségek. Azt persze látni kell (és aki tájékozódik a politika ügyei iránt, látja), hogy az egyes szocialista országokon belül más és más a helyzet ezen a területen. Nem akarom itt az okokat sorolni, de tényként, realitásként kell elfogadni, hogy ezt a témát másként kezelik a különböző helyeken. Ebből fakadóan kétségtelen — de ezt elmondhatom Nyugat-Európara is —, hogy egyesek lelkesebbek, mások kevésbé lelkesek e téma kapcsán, de ez nem szabad, hogy megakadályozza azt, hogy a bécsi találkozón tartalmas és előremutató bekezdéseket fogadjunk el a kisebbségi témáról, és én nem tartok attól, hogy itt valamiféle összeveszésre kerülne sor akár a szocialista országok, akár nyugati és keleti országok között. Persze ez azt is jelenti, hogy a nemzeti kisebbségi szövegrész, akárhogy is vesszük, bizonyos közös nevezőt kell, hogy tükrözzön, és, sajnos, ez a közös nevező általában mindig a legalacsonyabb. Mi azt szeretnénk, hogy ezt minél magasabbra emeljük, nemcsak a nemzetiségi témában, hanem minden más témában. De realitásként kell elfogadni, hogy a közös nevező bizonyos visszahúzó erőt jelent, és ami egyes országoknak megfelelne, az más országoknak nem feltétlenül felel meg. A közös egyetértésre viszont a konszenzus érdekében feltétlenül szükség van.

— *A nemzeti kisebbségek kérdése valóban nehéz probléma. Én azt gondolom, s talán nem vagyok egyedül, hogy esetleg nyúltabb konfliktusok vannak e téren.*

— Azt látni kell, hogy a kidolgozandó záródokumentumban nem név szerinti emlegetése történik az országoknak. Nem arról van szó, hogy konkrétan elmarasztaljunk valakit, valamilyen országot, hogy ezt vagy azt csinálta, vagy ezt vagy azt nem csinálta. A magyar felszólalások is ezt mutatják. Mi soha nem nevezünk név szerint senkit. Egy általános üzenetről van szó, amelyben

tudatni akarjuk a többiekkel, hogy a nemzeti kisebbségek témája az európai kapcsolatrendszer szerves részét képezi, szemet hunyni felette nem lehet, mert ez struccpolitika, és ha két ország kapcsolatáról van szó, akkor a nemzeti kisebbségi tematika ennek a kapcsolatnak is a szerves részét képezi. Nem lehet elképzelni jó, kiegyensúlyozott kapcsolatot két ország között akkor, ha a nemzeti kisebbségek területén feszültségek, súrlódások vagy meg nem oldott problémák állnak fenn. Ezzel együtt el kell hogy mondjam, a bécsi találkozó munkálatai során elsősorban nyugati részről nagyon sokszor hangoztak el név szerinti bírálatok egy-egy ország címére, amely — a bírálók szerint — akár a nemzeti kisebbségek, akár a vallási kisebbségek területén vagy más vonatkozásban nem hajtotta végre a helsinki ajánlásokat. Mint mondtam, a szocialista országok általában tartózkodnak az ilyen dolgoktól. Tehát valamiképpen mégis megmutatkozott az, ha egy-egy ország rendkívüli, szembetűnő módon elmaradt például a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogaival kapcsolatos vállalások teljesítésében.

— *Ebből a szempontból érdekes, hogy egy évvel ezelőtt Shultz, amerikai külügyminiszter az emberi jogok megsértése terén fölsorolt egy pár szocialista országot, Csehszlovákiát, Lengyelországot és ha jól emlékszem, talán Bulgáriát. Engem nagyon érdekelt volna, hogy Romániát miért nem sorolta föl. Nagyon kíváncsi lennék, hogy ezzel kapcsolatosan mi a hivatalos amerikai álláspont?*

— El kell, hogy mondjam, nem biztos, hogy jól emlékszik rá. De akár-hogy is van, azóta az Egyesült Államok és szövetségeseinek a fellépései egyáltalán nem követték Shultz e hagyományát.

— *Tehát megváltozott időközben a véleményük?*

— Én azt nem mondom, hogy megváltozott a véleményük, hanem hogy megnyilatkozásaikban, ha „leltárt” csináltak, benne volt abban mindenki, aki szerintük valamilyen módon nem hajtja végre ezeket az ajánlásokat.

— *Tulajdonképpen az Egyesült Államok és Kanada volt talán az, aki több nyugati országgal együtt, indítványozta éppen a nemzeti kisebbségek jogainak a problémáját.*

— Két forrásból indult a javaslat. Az egyik forrás Kanada, egy-két nyugati állammal, a másik forrás Jugoszlávia. Magyarország mind a kanadai, mind a jugoszláv javaslatokhoz csatlakozott. Valóban, Kanada és Jugoszlávia úttörő szerepet játszott a bécsi találkozón ebben a témában. Ez tulajdonképpen a realitások felismerését és tükrözési szándékát jelenti. Mivel magyar vélemény szerint mind a kanadai, mind a jugoszláv javaslatokban olyan dolgok voltak, amelyek tökéletesen megfelelnek a helsinki szellemnek és amelyek egyébként egyeznek a magyar nemzetiségi politikával is, ezért nem volt nekünk semmiféle fenntartásunk az iránt, hogy ezeket a javaslatokat nekünk támogatni kell. Nemcsak egyszerűen támogatni kell, hanem társszerzőként kell hozzájuk csatlakoznunk, mert azonosítottuk magunkat mindazzal, ami azokban a javaslatokban szerepel.

— *Nagyon érdekes lenne, hogy mi a kettő közötti azonosság és mi a különbség?*

— Mindkettő arra irányul, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogai minél maradéktalanabban teljesüljenek és érvényesüljenek. A kettő közötti különbség talán annyi, hogy a jugoszláv javaslat inkább irányt vesz arra, hogy elismertesse a nemzeti kisebbségek *kollektív* jogait, ami számunkra rokonszenves törekvés. A kanadai javaslat viszont a nemzeti kisebbséghez tartozó *személyek* jogaira összpontosított. Nem utolsósorban azért, mert a nyugati

országokon belül is vannak olyan államok, amelyek nem készek egyelőre elfogadni a csoportjogot, a kollektív jogot. E kétfajta megközelítést kell ötvözni oly módon, hogy — a realitások talaján — a hangsúlyt a személyek jogaira tegyük, de ugyanakkor lépéseket tegyünk a kollektív jogok irányában.

— *A következő kérdésem a nemzeti kisebbségek irodalma, a kevésbé elterjedt nyelvek irodalmának fordításával kapcsolatos. Magyarország ezzel kapcsolatban tett egy indítványt. Ennek mi a lényege?*

— Ezt a javaslatot az e témában velünk hagyományosan együttműködő Finnországgal karöltve nyújtottuk be. A lényege az, hogy tegyük lehetővé az iskolai oktatási rendszerben, az egyetemi rendszerben, hogy azok az országok, amelyek eleve hátrányosan indulnak a nemzetközi kulturális piacon, melyeknek a nyelvei kevésbé elterjedtek, bizonyos előnyöket élvezhessenek. Az államok erőfeszítéseket tegyenek arra, hogy a kevésbé elterjedt nyelvek fordítóit megfelelő módon kiképezzék, hogy kapcsolatokat létesítsenek más országokkal a képzés elősegítésére, hogy előmozdítsák a kapcsolatokat a kiadók és a fordítók között. Tehát minél könnyebben hozzáférhető legyen egy-egy kevésbé elterjedt nyelv irodalma a többi ország számára. A társszerzők száma mutatja, hogy ez egy igen népszerű és időszerű téma: tizenhat társszerzőnk van. Ezek között meg lehet találni mind a három országcsoport tagjait, ami pozitív körülmény. Magyarország kezdettől fogva hangsúlyt helyezett arra, hogy a bécsi találkozón benyújtandó javaslatok lehetőleg minél szélesebb körben nyerjenek támogatást és ne maradjunk meg a blokkok, a tömbök határain belül. Az eleve csökkentené az indítványok elfogadásának esélyeit. A kevésbé elterjedt nyelvekről szóló javaslat támogatói között is szerepelnek NATO-államok, mint például Dánia, szerepelnek semleges államok, mint például Finnország, és szerepelnek szocialista államok, mint például Magyarország. Ez a javaslat rövid, tömör formában mindenképpen a bécsi záródokumentum része lesz.

— *Magyarország tett egy másik kulturális témájú javaslatot is. Ez a Bartók Béla nevét viselő népművészeti központ felállítása. Erről tudna valamit mondani bővebben?*

— A mi véleményünk szerint a folklór, a népművészet, a népművészeti hagyományok megőrzése nagyon sürgős feladat. Ha nem vagyunk, akkor az európai kulturális örökség e része egy szép napon el fog tűnni. Ismeretes, hogy Kelet- és Közép-Európában igen gazdag a néprajz, a folklór. Azt is el lehet mondani, hogy ezen a téren hazánknak nagy hagyományai vannak, és nem véletlen, hogy a budapesti Kulturális Fórumon spanyol részről javasolták, hozzanak létre egy nemzetközi folklórközpontot, s azt Bartók Béláról nevezzék el, hiszen Bartók életművének fontos része a népművészeti hagyományok gyűjtése, rendszerezése, feldolgozása, megőrzése. Ezt a javaslatot Magyarország a bécsi találkozón is beterjesztette. A javaslat arra irányul, hogy olyan nemzetközi népművészeti központot hozzunk létre, amely ápolja ezeket a hagyományokat, ahol kutatómunka, a kutatók tapasztalatcseréje folyik.

— *Hol lenne ez a Bartók Béla folklórközpont?*

— Budapesten. Ezt javasoltuk mi, és társszerzőként csatlakozott Ausztria. De a javaslat benyújtása óta eltelt egy év tapasztalatai azt mutatják, hogy számos nehézséggel kel szembenéznünk. Például felmerülnek pénzügyi kérdések. A mai világhelyzetben egyetlen ország sem veszi szívesen, hogy valamiféle pénzügyi kötelezettségeket vállaljon. Ha mi létrehozunk egy ilyen központot, akár Budapesten, akár máshol, ez azt jelenti, hogy minden egyen részt vevő

országnak valamilyen módon pénzügyileg támogatni kell a központ működését. Ez nem vált ki senkiből lelkesedést, függetlenül attól, hogy milyen fontos a néprajz. Aztán van még itt egy másik nagy kérdés is: egy központ létrehozása állandó struktúra megjelenését jelentené az EBEÉ-folyamatban, és azt tudni kell, hogy mostanáig állandó struktúránk nem volt. Egyesek szerint éppen az a egyszerű az EBEÉ-folyamatban, hogy összeülünk, aztán szétszünk. Tehát nincs állandó apparátus, titkárság, bürokrácia, papírhalmazok. Ha egy ilyen néprajzi központ létesül, ez állandó struktúrát jelentene, és egyeseknek ez probléma. Aztán vannak, akik azt mondják, hogy náluk már nincs folklór, sajnos, eltűnt, és ezért nem érzik magukat érdekeltnek ebben a témában. Egy-két nyugati államról van itt szó. Van aztán még egy másik szélsőséges vélemény, miszerint a folklór ápolása *nemzeti* ügy és nem nemzetközi. Itt csupán jeleztem egy részét azoknak a problémáknak, amelyek a kérdés kapcsán jelentkeztek. Ezért a mi célunk most az, hogy a bécsi záródokumentum legalább hangsúlyozza a népművészet területén kialakítandó össz-európai együttműködés fontosságát.

— *Volt Magyarországnak egy másik javaslata az oktatási kérdésekkel kapcsolatban. Felveti-e ez a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatásának a problémáját is?*

— A bécsi találkozón született egy szocialista javaslat az oktatás területén, amely az egyes államok *földrajz és történelem tankönyveinek* egyeztetésére vonatkozik. Mivel a fiatal generáció oktatása nagymértékben befolyásolja a megértést és a jövőbeni államközi kapcsolatok légkörét, nagyon fontos, hogy kit milyen szellemben nevelnek, hogy a fiatalok megfelelő és helyes képet kapjanak más országok történelméről és földrajzáról. Időnként igen szélsőséges leírásokkal találkozunk az ember, amelyek messze nem fedik a valóságot, vagy teljesen szubjektívek, vagy talán szándéktalanul is félrevezetőek. Ezért tartjuk fontosnak a tankönyv-egyeztetéseket. A javaslat, amelynek társszerzői között szerepelünk, erre irányul. Ami viszont az anyanyelvi oktatást illeti, hadd mondjam el, hogy mind a nemzetiségi kérdéskör kapcsán, mind a vallásszabadság kapcsán törekszünk arra, hogy az anyanyelvi oktatás, a hagyományok, a kultúra, a vallás anyanyelven történő továbbításának a biztosítását kiharcoljuk.

— *A történelmi és kulturális értékek és emlékek ápolása, gondozása szintén felmerült a bécsi találkozón. Ezzel kapcsolatban milyen előrelépés történt?*

— A kérdés részben a nemzeti kisebbségek témakörében is jelentkezik, ahol arról van szó, hogy a részt vevő államok biztosítják a nemzeti identitás megőrzését. Ez magában foglalja a kultúra, a nyelv, a vallás és a történelmi emlékek és emlékhelyek ápolását, gondozását. De mindenekelőtt itt említeném azt a nagyon fontos témát, ami már a Kulturális Fórumon is felmerült és amelyet mi tevékenyen támogatunk. Az *európai kulturális örökség* megőrzéséről van szó. Ezt a javaslatot a bécsi találkozón a lengyelek és az osztrákok közösen terjesztették be. Magyarország — még a betérés napján — elsőként csatlakozott az indítványhoz. Úgy tűnik, a részt vevő államok többsége egyetért azzal, hogy Krakkóban szimpóziumra kerüljön sor a bécsi találkozót követő időszakban az európai kulturális örökség megőrzéséről.

— *Humanitárius területen milyen más javaslata volt még Magyarországnak?*

— A bécsi találkozón általunk önállóan vagy másokkal közösen összesen benyújtott 30 javaslat közül 14 a humanitárius témakört érinti. Egy elvi je-

lentőségű témáról, a kulturális együttműködés megközelítési módjáról, az állam ebben játszott szerepéről a Szovjetunióval közösen nyújtottunk be javaslatot. Mi azt valljuk, hogy mind az államoknak, az intézményeknek, a szervezeteknek, mind pedig az egyéneknek jól körülhatárolható, nélkülözhetetlen szerepe van a kulturális együttműködés területén. Az egyiket nem lehet szembeállítani a másikkal. Egyik nem mond ellent a másiknak. Sok minden olyan van, amit csak az állam tud csinálni (például megfelelő feltételeket tud teremteni a kultúra művelői számára), és nagyon sok olyan dolog van, amit csak az egyén tud megtenni, s ezt az állam nem tudja helyettesíteni. Javaslatunk éppen azt célozta, hogy ezt a két vonalat egymással párhuzamosan vesse föl, és biztosítsa, hogy az egyiket ne játszassák ki a másik rovására. Javaslatokat tettünk ifjúsági találkozókra, egyetemi és tudományos cserékre, aminek a célja az, hogy minél gyakrabban találkozzanak Európa fiataljai egymással és így minél szorosabbá tegyék a köztük levő kapcsolatokat, megkönnyítsük azokat a feltételeket, amelyek mellett a fiatalok közvetlenül találkozhatnak egymással, egymás országaiba utazhatnak. Javasoltunk egy irodalmi fesztiválrendezvényt. Ez előírányozza, hogy ötévenként fesztivált rendezzünk az európai klasszikusokról. Megjegyzem, hogy kulturális fesztiválok gondolata a franciák részéről is felmerült. Javaslatot tettünk az ifjúság művészeti nevelésének témakörében is. Véleményünk az, hogy a fiatalságot az igazi művészeti értékek szellemében kell nevelni, meg kell ismertetni velük azokat a kincseket, amelyeket az egyetemes kultúra halmozott fel, és ily módon is elő kell segíteni egymás jobb megismerését és megértését.

— *A kulturális fejlesztéssel kapcsolatosan is volt egy javaslatunk.*

— Csatlakozva ahhoz a kezdeményezéshez, amit az ENSZ bocsátott ki, javasoltuk, hogy Európa is aktívan kapcsolódjon be a „Kulturális fejlesztés évtizede” elnevezésű program célkitűzéseinek megvalósításába. Javasoltuk egy EBEÉ ifjúsági szimfonikus alkotóműhely és zenekar létesítését, valamint kulturális tv-programok ingyenes cseréjét is. Természetesen rajtunk kívül más országok is tettek jelentős indítványokat a kulturális együttműködés kérdéskörében.

— *Véleménye szerint a bécsi találkozó hatása milyen mértékben mutatkozik majd meg az egyes államok politikájában és mindennapi gyakorlatában?*

— Először hadd mondjam meg, hogy az EBEÉ-folyamatban született dokumentumok nem nemzetközi jogi érvényű dokumentumok, hanem politikai és erkölcsi súllyal bíró dokumentumok. Ez azt jelenti, hogy a dokumentumok végrehajtása tekintetében nem lehet az államokat jogilag felelősségre vonni. Ugyanakkor ezeket mégsem veheti egyik részt vevő állam sem félvállról, mert a nemzetközi, az európai közvélemény előtt felelősséggel tartozik azért, hogy hogyan hajtja végre ezeket a döntéseket, rendelkezéseket. Azt hiszem azonban, hogy ami az államok jövőbeni magatartását illeti, minőségileg új elemekre, hirtelen változásokra egyik napról a másikra nem igen lehet számítani. 1975, a helsinki záróokmány megszületése óta 12 év telt el. Ez alatt a 12 év alatt az egyes országok több-kevesebb sikerrel igyekeztek a záróokmányban foglalt rendelkezéseket végrehajtani úgy, hogy azok harmóniában legyenek az érintett ország stílusával, hagyományaival, politikai gyakorlatával. Eből fakadóan más és más ütemben, más és más mélységben történt a végrehajtás. A helsinki záróokmány megvalósulásának jelenlegi helyzete tükrözi a mostani európai állapotokat. A záróokmány egy kompromisszumos dokumentum, nagyon finoman kiegyensúlyozott szöveget tartalmaz, amelyeket egyéb-

ként sokszor különbözőképpen is lehet értelmezni. Ez az előnye és a hátránya is a kölcsönösen elfogadható, precízen kidolgozott szövegeknek. A bécsi dokumentum szintén kompromisszumos jellegű lesz. Nemcsak az egyes „kosarakon” belül, mert mi most csak a „hármás kosárról” beszélünk, hanem az egész dokumentumon belül, az egyes „kosarak” között is. A legideálisabb helyzet az volna, ha az egyes államok gyakorlatukat, netán jogi rendelkezéseiket maradéktalanul próbálnák hozzáigazítani a helsinki dokumentumhoz. Ez utóbbi ugyanis valóban előremutató jellegű és azt az irányt vázolja föl, amely felé az európai kapcsolatnak haladni kellene. Ez a haladás igen lassú, időnként visszaesések is vannak, de az elmúlt 12 évben azért sok eredmény is született. Azt várom, hogy a részt vevő államok ezt a politikai és erkölcsi súlyú dokumentumot a mindennapokba próbálják átültetni és örülni fogok minden kis előrelépésnek, amely ezen a területen születik. Azt persze nem várom, és erre senki nem számít, hogy egy állam gyakorlata máról holnapra alapvetően megváltozzon csupán azért, mert a záróokmány szelleme nem tükröződik az adott országon belül. Ennek ellenére előrelépést várok sok helyen. A részt vevő államok nem tudják elszigetelni magukat az EBEE-folyamattól. A helsinki folyamat olyan szerves részévé vált az európai politikának, hogy ma már európai politikai életet egyszerűen nem lehet elképzelni az EBEE nélkül. A legkonzervatívabb beállítottságú ország sem tud elefántcsont toronyba menekülni és kénytelen figyelembe venni azt, amit a helsinki záróokmány előír. Tehát mozgás lesz, de mérsékelt és lassú mozgás.

— *S végül: lát-e összefüggést a bécsi találkozón felvetett problémák és a jelenleg Magyarországon folyó gazdasági, társadalmi és politikai reform között?*

— Mi már 1975-ben is láttuk, hogy a helsinki záróokmány rendelkezései sok esetben alacsonyabb szintűek, mint az akkori magyar gyakorlat volt. Magyarország sok tekintetben nemcsak eleget tett a helsinki záróokmány rendelkezéseinek, hanem számos területen túl is szárnyalta azokat. Én úgy hiszem, az elmúlt időszakban ez a folyamat még tovább folytatódott, s nem fejeződött be. Azt viszont el kell mondanom, hogy ez nem azért történik Magyarországon, mert a záróokmányban benne van, hanem mert hazánk gazdasági, politikai és kulturális fejlődéséből fakadóan mintegy szükségszerűen jelentkeznek ezek a lépések. Az nagyszerű dolog, hogy közben van egy záróokmány, kibontakozik egy európai enyhülési folyamat, a nemzetközi, európai elvárások szerencsésen egybeötvöződnek a magyar gyakorlattal. De ezek mégis magyar intézkedések, amelyek azért történnek, mert mi úgy érezzük, hogy ezt meg kell tennünk otthon, saját belső parancsoló szükségleteink miatt. Azok a reformfolyamatok, amelyek jelenleg Magyarországon zajlanak gazdasági és politikai téren, magyar jellegűek, és nem köthetők az EBEE-folyamathoz. Kétségtelen ugyanakkor, hogy e folyamat célkitűzései egybeesnek a helsinki záróokmány célkitűzéseivel. És ez vitán felül erősíti hazánk pozícióit az EBEE-folyamaton belül.

— *Köszönöm a beszélgetést.*

SZABÓ TIBOR